

Bizakodó megjegyzések egy bizonytalan tárgyú tudományról

Annak, aki csak valamelyest is közelebbről követi a társadalomtudományok egyik viszonylag fiatalabb hajtásának, a politikatudománynak (vagy politológiának, sőt politikológiának) alakulását, kérdéseit s — túlzás nélkül mondhatjuk — viszontagságait, akaratlanul is valami ahhoz hasonló jut eszébe, mint amit egy híressé vált aforizma egy más tudományággal kapcsolatban így fogalmazott meg: mindannyian egy és ugyanazon dologról beszélünk, csak éppen azt nem tudjuk, mi is az, amiről beszélünk.

Persze, nem kivételes és rendkívüli eset, hogy egy nagy múltú és erőteljes fejlődésnek örvendő tudományág „keresi” tárgyát. Ha nem is értünk egyet azzal a kétségtelenül szellemes, de kevésbé helytálló megjegyzéssel, miszerint egy tudomány annál magasabbrendű, minél inkább vitatottak alapkérdései, tény, hogy az alapkérdések újra való és ismételt felvetése önmagában korántsem csökkenti az adott tudomány értékét és érvényét. Annak idején Marx igen találóan jegyezte meg a politikai gazdaságtannal kapcsolatosan, hogy ellentétben az építészet szabályai-val, a tudomány építményét nem mindig az alapoktól kiindulva a felső emeletig haladva emelik, hanem gyakran egyszerre alapoznak és dolgoznak a felsőbb emeleteken, sőt nemritkán hamarabb készül el egyik-másik emelet, mint maga az alapozás.

Kétségtelen, hogy a tárgy és a módszer kérdéseiben uralkodó nézetkülönbség és ellentétesség is hozzájárult ahhoz, hogy a szocialista országokban sokáig fenntartással fogadták a politikatudományt. Mivel a politikatudomány számos képviselője idealista társadalomszemléletre épít, mivel a tőkés országokban a politikatudománynak nemegyszer azt a szerepet szánták és szánják, hogy igazolja és védelmezze a fennálló rendet, és hogy ellensúlyozni igyekezzék a marxizmus növekvő befolyását, hosszú időn keresztül polgári tudományként vagy áltudományként volt elkönyvelve a marxista igényű munkákban.

Noha a politikai eszmék története olyan régi, mint maga a bölcsellettörténet, a tulajdonképpeni politikatudomány a XVII—XVIII. század politikai filozófiai és a XIX. század politikai, szociológiai felfogásaiból nőtt ki. A múlt század végén és a század elején több gondolkodó a filozófiától és az általános szociológiától viszonylag önálló politikai szociológia kidolgozásán munkálkodott. Ezek között jelentős helyet foglalt el Karl Mannheim, kinek *Ideológia és utópia* című munkájában megfogalmazott nézetei (elsősorban azok, amelyek a politika területének nem racionalizálható, a politikai tett alkotó, ihletett, művészetet megkövetelő jellegére, a „szabadon lebegő” értelmiség elméletkonstruáló szerepére vonatkoznak), valamint Max Weber, kinek *A politika mint hivatás* című munkájában kifejtett tételei mind a mai napig hatnak a politikatudomány

számos képviselőjére. Míg Európában a politikatudomány eleinte a neohegeliánus államtudomány, a neokantiánus kulturalizmus és a manheimi, valamint weberi szociológia hatására indult önálló fejlődésnek, az Egyesült Államokban a (szociológiai) pozitívizmus és a behaviourizmus nyomta reá bélyegét. A politikatudomány rohamos térhódítása tulajdonképpen a második világháború után kezdődött. 1949-től az UNESCO támogatásával működik a nemzetközi politikatudományi társulat, amely mintegy harminc ország nemzeti társulatait egyesíti és ezideig hat nemzetközi kongresszust tartott. Politikatudományi társulatok alakultak egyes szocialista országokban, így hazánkban is.

Jelen feljegyzésekben nem foglalkozunk a politikatudomány általános kérdéseivel, nem kívánjuk ismertetni helyzetét, sem bemutatni bőven áradó irodalmát*. Mindössze néhány megjegyzést fűzünk a marxista politikatudomány körül nem annyira zajló, mint inkább kialakulóban levő vitához (lásd Ovidiu Trăsnea cikkeit a *Revista de filozofie* 1967. évfolyamában, valamint az *Analele institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P.C.R.* 1/1968. vitaindítóját M. Voiculescu cikkével).

Számunkra a politikatudomány premisszái a marxizmus megjelenéséhez kötöttek. A politikum tudományos megértése, tanulmányozása szükségképpen megköveteli, hogy a társadalmi tevékenységnek, életnek, gondolkodásnak ezt a területét a többivel szerves összefüggésében, meghatározottsági és meghatározói viszonylatainak összességében, társadalmi szerepének történeti alakulásában és konkrétságában tekintsük. A politikatudomány alapja a társadalom és történelem materialista felfogása, a marxizmus általános szociológiája, a társadalom globális szerkezetének és általános fejlődéstörvényeinek a tudománya.

A marxizmus klasszikusai elítélték a politikai dilettantizmust, hangoztatták, hogy a kommunistáknak el kell sajátítaniuk a politika tudományát. A marxizmus történelmi jelentőségű teljesítménye, hogy a szocializmust utópiából *tudománnyá* változtatta; ez a tudomány, a *tudományos szocializmus* a marxizmus általános elméleti politikatudománya.

A tudományos szocializmus tárgya, a történelmi materializmushoz való viszonya körül ismételt viták zajlottak le mind a nemzetközi, mind a hazai marxista irodalomban. Hazánkban 1962-ben a *Cercetări filozofice*, 1964-ben a *Lupta de clasă* oldalain jelentek meg a vitaanyagok. Legújabbban a *Lupta de clasă* hasábjain a tudományos szocializmus főiskolai oktatásának új tanterve körül ismét véleménycsere zajlik a szóban forgó kérdések körül. E vitáknak mintegy utószele volt a Központi Bizottság áprilisi teljes ülésén elhangzott ama megállapítás (Valter Roman felszólalásában), miszerint semmi szükség e tudományág elnevezésének a megváltoztatására. Annak, aki nem kísérte figyelemmel a szóban forgó kérdéseket, ez a megállapítás pusztán terminológiai megjegyzésnek tűnhet. Nem ismerem pontosan Valter Roman gondolatmenetét, számomra azonban itt nem csupán terminológiai kérdéssről van szó. Az utóbbi időben elég széles körben terjedt el az a felfogás, hogy a tudományos szocializmus a marxizmus politikatudománya, hogy — következésképpen — a tudományos

* A szerző megtette ezt most megjelent könyvében (*Constința politică*. Editura științifică, București, 1968.) — A szerkesztőség.

élet és tevékenység egyik követelményének, a terminológia egységesítésének teszünk eleget, ha az adott tudományágat, a tudományos szocializmust politikatudománynak nevezzük. Nem valamilyen hagyománytisztelet vezet bennünket, amikor a *tudományos szocializmus* elnevezéshez ragaszkodunk. Ezzel sokkal inkább azt akarjuk kifejezésre juttatni, hogy a tudományos szocializmus nem teszi fölöslegessé a politikatudományt, e kettő nem azonos. A kettő azonosítása éppen az egykori dogmatikus álláspontot jellemezte, amely azzal az érveléssel utasította el a politikatudomány létjogosultságát a marxista társadalomtudományok sorában, hogy a tudományos szocializmus teljesíti mindazokat a funkciókat, amelyeket egy ilyen tudománynak kellene betöltenie. (Ugyanúgy, mint ahogy a szociológia létjogosultságát is annak idején a történelmi materializmusra való hivatkozással utasították vissza.) Hasonlóan ahhoz, ahogy a történelmi materializmus nem azonos a szociológiával, hanem a marxizmus *általános* szociológiájának funkcióját tölti be, a tudományos szocializmus mint a marxizmus általános-elméleti politikatudománya, politikai ideológiája sem öleli fel a politikatudomány összproblematicáját. A szociológiai irodalomban különben többen vallják, hogy a történelmi materializmus nem szociológia, hanem filozófia (történelemfilozófia) véleményem szerint azonban, legalábbis egyelőre, a történelmi materializmus betölti mind a marxizmus általános szociológiájának, mind történelemfilozófiájának szerepét.

A marxista tudományok fejlődése tanúsítja, hogy a politikai gazdaságtan mellett megjelentek a marxista közgazdaságtan különböző ágai, a történelmi materializmus (a marxizmus általános szociológiája) mellett a különböző szakszociológiák. Mindezek a tudományágak nem valamilyen elhatározás, döntés, szavazás eredményeként alakultak ki, hanem a tudományok fejlődési törvényeitől, az ismeretek felhalmozódásától, a megismerési eljárások tökéletesedésétől, reális társadalmi szükségletektől meghatározottan. A szocialista állam kiépítése, funkcióinak alakulása, apparátusának és mechanizmusának tökéletesítése, a szocialista politikai viszonyok fejlődése, a szocialista demokrácia működése, elmélyítése, a szocialista társadalom politikai szervezeteinek, elsősorban vezetőerejének, a kommunista pártnak rendkívül sokoldalú tevékenysége, a szocialista politikai tudat, a szocialista közvélemény kialakulása és fejlődése olyan valóságterület, amelynek tanulmányozása megérdemel, helyesebben: megkövetel egy viszonylag önálló tudományágat. És tegyük hozzá, a politikum különböző szféráinak (politikai viszonyoknak, intézményeknek, tudatnak) a jelentősége, fontossága még korántsem merült ki ezzel a felsorolással. Hiszen ott vannak még az egyre sokrétűbb államközi, nemzetközi kapcsolatok, a világpolitikában végbemenő folyamatok, a különböző társadalmi-politikai mozgalmak, a világ politikai térképének és konstellációjának állandó alakulása; a mai világ politikai kapcsolatai szövevényessé, egymásbafonóddá váltak, a politikai folyamatok elválaszthatatlanul összefüggnek és feltételezik egymást. Minden országnak megvan a maga tudományos élete, de a tudomány nemzetközi. A politikatudomány tárgya a társadalom politikai viszonyai, intézményei, a társadalom tagjainak politikai tudata (magatartása, véleménye, hangulata, törekvése, ide-

ológiája), mindezek funkcionálása, kialakulása és alakulása, egyszóval a társadalom politikai élete.

Valamilyen tudomány tárgyának a meghatározásához elengedhetetlenül szükséges annak a valóságterületnek a pontos körvonalazása, amelyet tanulmányoz. A tudományos szocializmus, a nemzetközi kapcsolatok szociológiája és a politikai tanok története egyaránt a politikummal foglalkozik ugyan, de mindegyiknek — az elkerülhetetlen fedések, egybeesések, érintkezések ellenére — viszonylag jól körvonalazható területe van. A különböző tudományágak azonban nemcsak vizsgálódási területük, hanem vizsgálódási szempontjuk, mondhatnók, érdeklődési, figyelmi súlypontjuk szerint is különböznek egymástól. A társadalom egésze például egyaránt tárgya a szociológiának és a történelemtudománynak, az ember a fiziológiának, antropológiának, lélektannak, etikának, s mégis, mindezek a tudományok elhatárolhatók egymástól éppen annak megfelelően, hogy milyen érdeklődési súlyponttal, *hogyan* (ez a „hogyan“ jellegzetes fogalomrendszert és kutatási módszert is feltételez) közelítik meg tárgyukat.

Ebből a szempontból a politikatudomány jellegzetessége, hogy valamennyi hatósugarába kerülő kérdést a politikai felépítmény és annak lényeges eleme, a hatalom mechanizmusának, működésének, problémáinak a szempontjából vizsgál.

Noha más politikummal foglalkozó tudományoktól (a tudományos szocializmustól, állam- és jogelmélettől, a politikai tanok történetétől) eltérően a tulajdonképpeni marxista politikatudomány most indul csak fejlődésnek, részben a késés okozta türelmetlenség, részben a valóban rengeteg tennivaló serkentő hatása máris arra készíti híveit, hogy többes számban beszéljenek róla. Meg kell különböztetnünk, úgymond, a politikatudományt a politikai szociológiától: a kettő nem ugyanaz. A nemzetközi irodalomban azután még további szaporításokkal találkozunk; Julien Freund például *A politika lényege* című munkáját *politikai filozófiának* tekinti, míg legújabbban Georges Balandier, mint könyvének címe is jelzi, *politikai antropológiával* foglalkozik. Ezek a megkülönböztetések éppen a vizsgálati súlypont szemszöge szerint tételnek.

Érzékeltessük egy példán az elmondottakat. A közelmúltban szerezhattünk tudomást de Gaulle bejelentéséről, hogy nem távozik az ország éléről, felosztatja a parlamentet és új választásokat ír ki. Hogyan kerülhet ez az esemény a politikummal foglalkozó tudományok látószögébe?

A tudományos szocializmust mint általános-elméleti tudományt ez az egyedi eset nem érdekli közvetlenül és önmagában; egy esemény ez sok más között, melyek elméleti általánosításából bizonyos következtetéseket von majd le a jelenkori tökések országokban végbemenő vagy végbemehető társadalmi-politikai mozgalmakkal, a párt stratégiájával és taktikájával kapcsolatosan. (A tudományos szocializmus hozzásegít az adott jelenség helyes értékeléséhez, de maga ez az esemény nem válik közvetlenül tárgyává.) Az állam- és jogelmélet annyiban érdekli, hogy az adott franciaországi alkotmányos és jogrend milyen lehetőségeket teremt egy a jelenlegihez hasonló „határhelyzet“ esetén. A politikai filozófiát a döntés mechanizmusa és értéke (jelentősége, kihatása) érdekli. A politikai antropológiát valószínűleg a döntést hozó politikusnak mint személyiségnek,

emberi-politikai magatartásának és viszonyulásainak problematikája foglalkoztatná. A politikai szociológiát maga az egyedi esemény szintén nem érinti közvetlenül (csak közvetve), hiszen a társadalom politikai struktúrájának, a politikai pártok, intézmények működésének *általános* vonásait kutatja. A politikatudomány az egyetlen, amelyet az eset konkrét egyediségében és következményeiben, tanulságaiban is egyaránt érdekel.

Ha az olvasó úgy véli, hogy e példa kifejtésében logikai törések és következetlenségek vannak, akkor teljesen egyetértünk. Meglehet, hogy a politikatudományi pluralizmus egyik-másik híve pontosabban, szabatosabban körvonalazta volna e tudományágak közötti különbségeket, tény azonban, hogy még nem talákoztam olyan érvekkel, amelyekkel ne lehetett volna szembeállítani nem kevésbé meggyőző ellenérveket. A politikai szociológia például éppúgy nem zárja ki az egyedi esetek, a konkrétum iránti érdeklődést (hiszen az általános szociológia nem teszi fölöslegessé a konkrét szociológiai kutatásokat), mint ahogy a politikatudomány sem mondhat le az elméleti általánosításról. A magam részéről *egyelőre* helytállónak vélem Duverger, Raymond Aron és mások megállapítását, miszerint gyakran intézményes keretektől vagy éppen a kutató szakmai formációjától függ, hogy a szóban forgó tudományt politikai szociológiának vagy politikatudománynak nevezik-e (M. Duverger: *Introduction à une sociologie des régimes politiques*, Paris, 1963; Raymond Aron: *La sociologie politique*. Revue de l'enseignement supérieur. Paris, 1965). Azért hangsúlyozom, hogy *egyelőre*, mert az említett szerzőkkel ellentétben, kik azonosítják a kettőt, óvatosabban járva el úgy vélem, hogy ilyen kérdésekben nincs helye az apodiktikus kijelentéseknek; elvben nem látom kizártnak annak lehetőségét, hogy a politikatudomány távlati fejlődése folyamán differenciálódjék.

A viták során gyakran fogalmaznak úgy, hogy szükség van erre vagy arra a tudományágra, hogy kell lennie egy önálló politikai szociológiának, politikai filozófiának. Mielőtt azonban kategórikusan kijelentenők, mint ahogy egyes szerzők teszik, hogy például a politikai szociológia nem azonos a politikatudománnyal, azt kellene megnéznünk, hogy *itt és most* rendelkezünk-e két vagy több ilyen diszciplínával? Megvan-e mind-egyiknek a (viszonylag) pontosan kijelölt területe, vizsgálódási szemszöge, súlypontja, sajátos kategória- és fogalomrendszere, sajátos kutatási módszere? Nem hiszem, hogy valaki is nyugodt lelkiismerettel felelhet igennel erre a kérdésre, vagy ha mégis, nem hiszem, hogy kellően alá tudná támasztani érvekkel (legalábbis mindezideig nem talákoztam ilyen felelettel).

Amit feltétlenül eredménynek, pozitívumnak — bátran mondhatom — vívmánynak tekintek, az a politikatudomány létjogosultságának, művelése szükségességének, fontosságának elismerése a marxizmuson belül. Amit feltétlenül hasznosnak, sőt elengedhetetlennek vélek, az a politikai jelenségek sokrétű vizsgálata a marxizmus—leninizmus elvei alapján, a nemzetközi politikatudományban kiművelt helytálló és hasznos módszerek, eljárások, szempontok szelektív és alkotó igénybevételével.

Visszatérve Marx hasonlatára a tudomány épületéről: a fontos most az, hogy az épület emelkedjék és terebélyesedjék.

A lakrészekben majd csak megosztozunk valahogy.